

W. Adamski, K. Jasiewicz, L. Kolarska-Bobińska, A. Rychard, E. Wnuk-Lipiński

ZAŁOŻENIA KONCEPCYJNE

1. Cele badawcze

Projekt jest kontynuacją i rozwinięciem powtarzalnych badań nad polskim kryzysem i konfliktem społeczno-politycznym, które zespół socjologów z IFIS PAN rozpoczął jesienią 1980 r. Historia zdążyła już zweryfikować naszą diagnozę zasadniczego konfliktu ubiegłej dekady jako starcia pomiędzy aspiracjami i interesami społecznymi a systemem instytucji politycznych i gospodarczych. Potwierdziło się też wiele hipotez i wniosków co do sił społecznych, które uczestniczyły w zmianie porządku politycznego. Decydując się na kontynuację naszych badań, jesienią 1990 r., czyniliśmy to ze świadomością faktu, iż rok ów nie tyle zamykał serię czterech badań z cyklu *Polacy*, co raczej otwierał nowe przedsięwzięcie badawcze.

Trzy zasadnicze cele przyświecały obecnemu badaniu.

Po pierwsze – liczymy, iż służyć ono będzie odkrywaniu sensu nowej sekwencji polskich wydarzeń, które definiujemy jako proces transformacji w kierunku ładu demokratyczno-rynkowego. Zachowując tożsamość krytycznej orientacji badawczej, dążąc będziemy do odmitologizowania obrazu społeczeństwa oraz podstawowych instytucji nowej władzy.

Po drugie – chcemy zidentyfikować zarówno to, co w społecznej świadomości oraz w jej wyznacznikach strukturalnych stanowi konserwatywne dziedzictwo epoki "realnego socjalizmu", jak również to, co może sprzyjać zmianom systemowym.

Po trzecie – celem naszego badania jest rozpoznanie społecznych stereotypów jakimi się posługują Polacy w postrzeganiu miejsca Polski w realiach współczesnego świata, jak widzą bliskich i dalszych naszych sąsiadów, jak oscylują owe stereotypy pomiędzy mitem narzucanego "braterstwa" a starym i nowym dziedzictwem ksenofobii, antagonizmów, uprzedzeń i resentymentów.

2. Definicja nowej sytuacji społecznej i szanse partycypacji w przemianach systemowych

Zakładamy, iż powodzenie zmiany ustrojowej zależeć będzie od poparcia dla jej programu i uczestnictwa w nim podstawowych grup społeczeństwa. Czy program ów jest postrzegany głównie jako "zmiana elit" czy też jako głęboka zmiana zasad systemu, do której zmierzać należy ewolucyjną bądź też rewolucyjną drogą?

Wgląd w uwarunkowania potencjałów partycypacji w procesach zmiany ustrojowej otwiera nowe możliwości w analizach problematyki interesów grupowych. Dotychczas rozpatrywaliśmy je jako źródło bądź zarzewie konfliktu wokół podziału dóbr oraz wokół zasad funkcjonowania systemu. Jak wiadomo, obydwie wymiary konfliktu interesów znajdowały ujście w roszczeniowości i kontestacji wobec władzy centralnej. Obecnie problemem zasadniczym wydaje się pytanie czy przedsiębrane zmiany systemu

politycznego i gospodarki stwarzają strukturalne podłoże dla alternatywnych sposobów ujawniania się i realizacji interesów grupowych. Zakładamy, iż wskaźnikiem takiej zmiany będzie sytuacja, w której nastąpi rozdzielenie interesów politycznych i ekonomicznych, zaś konfliktonośny proces realizacji tych ostatnich nie będzie wykraczał poza granice przedsiębiorstwa, społeczności lokalnej lub regionu.

Problematykę społecznej partycypacji rozpatrywać będziemy także, w relacji obywateli do państwa i jego instytucji. Pasywność i roszczeniowość bądź skłonność do aktywnego udziału w budowie społeczeństwa obywatelskiego to ważny wymiar w rozpoznaniu potencjałów zmiany systemowej. Partycypację polityczną (w instytucjach demokratycznych) i ekonomiczną (w indywidualnej i grupowej przedsiębiorczości) badać będziemy nie tylko na poziomie postaw i wartości, lecz również na poziomie zachowań i uczestnictwa w stowarzyszeniach i partiach politycznych, władzach z wyboru, udziału w wyborach itp.

3. Dynamika konfliktów i szanse społecznej integracji wokół zmian systemowych

Podstawowy problem badawczy zawiera się w pytaniu: czy dotychczasowa polityka rządu solidarnościowego niesie ze sobą strukturalne rozładowanie starego konfliktu ogólnospołecznego (podział "my – oni"), czy też konflikt ów podlega jedynie kolejnemu utajeniu, a tym samym zachowuje swe wcześniej rozpoznane właściwości. Przyjmujemy, że na to pytanie nie należy oczekiwać jednoznacznej odpowiedzi. Najbardziej prawdopodobną wydaje się hipoteza, wedle której – w miarę postępów na drodze do gospodarki rynkowej i demokracji – słabnąć będzie dychotomiczny konflikt interesów politycznych, natomiast zyskiwać będą na znaczeniu rozbieżności interesów ekonomicznych wokół rządowych programów tłumaczenia inflacji i restrukturyzacji gospodarki. Rozpoznanie społecznych podziałów na tym tle pozwoli określić, jakie grupy społeczeństwa stanowią siłę inercyjną, a jakie są zainteresowane w dokonujących się przemianach strukturalnych.

Poszukując źródeł nowej integracji społecznej w warunkach przełomu transformacyjnego, zakładamy, iż dawne struktury tożsamościowe nie spełniają już swojej roli. Interesować nas będą szczególnie nowe podstawy tożsamości grupowych: interesy, wartości, etosy. Zakładamy, że przebudowa społeczna w warunkach kryzysu ekonomicznego wymaga jednoczesnego uruchamiania motywacji egoistycznych i patriotyczno-grupowych. Stąd ważnym zadaniem badania będzie ustalenie, gdzie tkwią potencjały jednego i drugiego typu motywacji. W dążeniu do tego celu zamierzamy podjąć analizę tego, co ze starego systemu zostało w świadomości Polaków, jak też we wzorach funkcjonowania instytucji i grup społecznych. Pytamy więc: czy odrzucając *komunizm zewnętrzny*, Polacy pozbyli się również *komunizmu wewnętrznego*? Przez ten pierwszy rozumiemy zewnętrzną formę instytucjonalną, symbolikę, bezrefleksyjne sądy wartościujące. Natomiast wskaźnikiem *komunizmu wewnętrznego* będzie uprzedzenie do liberalno-pluralistycznych rozwiązań ustrojowych, niechęć do akceptacji zróżnicowań majątkowych, obawy przed jawnymi procedurami oceny przydatności zawodowych i kompetencji politycznych.

4. Preferowany ład polityczny i szanse legitymizacji

Celem nadrzędnym tej części projektu badawczego jest rekonstrukcja kształtujących się podziałów politycznych. Interesować nas będą zwłaszcza orientacje co do przyszłego ładu ustrojowego: jaka jest rola kryteriów politycznych, ideologicznych, aksjologicznych, a jaka podziałów wedle preferencji wobec systemu gospodarczego? Czy i w jakim stopniu podziały, o których coraz głośniej w elitach, występują rzeczywiście w podstawowych grupach społeczeństwa? Jak w tym kontekście postrzegana jest "Solidarność" jako organizacja politycznej mobilizacji typu związkowego, politycznego bądź obywatelskiego? Czym powinna być w przyszłości? Na jakie siły społeczne może liczyć każdy z tych typów jej działalności?

Podjmując problematykę wizji przyszłego ładu politycznego, chcemy dowiedzieć się, jakie są preferencje społeczne co do roli partii politycznych oraz struktur "niepartyjnych" w pożądanym wzorcu ładu politycznego. W tym nurcie analiz istotne miejsce zajmować będzie problematyka legitymizacji władzy. Ustalenia dotyczące stopnia zalegitymizowania lub odrzucenia poszczególnych segmentów systemu politycznego rozpatrywać chcemy w powiązaniu z postrzeganymi źródłami posłuszeństwa wobec władzy.

5. Preferowany ład gospodarczy i deprywacje społeczne

W ubiegłej dekadzie Polacy określali swój stosunek do gospodarki rynkowej nie znając jej. Obecnie mają już pierwsze doświadczenia, które nie muszą być zgodne z jej zmitologizowanym obrazem. Czy obraz ten staje się bardziej spójny, czy też przeciwnie? Jeśli to drugie, to czy świadczy to, iż stosunek poszczególnych grup do rozwiązań ekonomicznych ulega zróżnicowaniu? Dalsze pytania dotyczyć będą poczucia niesprawiedliwości i wyzysku. Czy lęk przed utratą poziomu życia obróci się w niechęć do nowej władzy i zmniejszy stopień zaufania do niej? Jak w nowej sytuacji kształtować się będą relacje postaw roszczeniowo-populistycznych do przedsiębiorczych? U podłoża tych pytań tkwi założenie, iż przekształcenia ekonomiczne zaktywizują stare i wywołają nowe interesy. Wśród nich na szczególną uwagę zasługiwac będą interesy związane z przemianami struktury własnościowej. Jakże zatem towarzyszyć będą tym interesom preferencje wobec różnych wariantów uwłaszczania i prywatyzacji? Czy nowe interesy będą wpływać na przemiany w ruchu obrony pracowników?

Zakładamy, iż dokonujący się przełom ustrojowy wprowadzi nieuchronne zmiany w systemie nierówności. W jakim kierunku te zmiany zachodzą i jaka jest korelacja pomiędzy poczuciem deprywacji a obiektywnym pogorszeniem lub poprawą warunków życia? Zamierzamy również śledzić dynamikę w postrzeganiu przywilejów. Odnosi się to nie tylko do tego, jak szeroko i głęboko sięga zjawisko uprzywilejowania w społecznym odbiorze i jakie zmiany nastąpiły pod tym względem w porównaniu z rokiem 1988, ale

przede wszystkim do tego, jak zmienia się społeczna aprobata i dezaprobata wobec różnych przywilejów.

6. Społeczne wizje miejsca Polski w Europie

Aspekt międzynarodowy naszego projektu badawczego ograniczamy tutaj do tej problematyki, która dotyczy świadomości Polaków co do sytuacji i miejsca Polski w Europie. Przyjmujemy, iż stosunek polskiego społeczeństwa do Wschodu i Zachodu rozpięty jest na osiach przeciwstawnych stereotypów. Z jednej strony mamy więc do czynienia z efektem natrętnie upowszechnionego stereotypu o braterstwie ze Wschodem, któremu przeciwstawia się wizja Polski zniewolonej, wyzyskiwanej. Z drugiej strony oficjalny obraz wrogiego i wiarołomnego Zachodu współlistnieje z resentymentem nieodwzajemnionej miłości i oczekiwań zadośćuczynienia za doznane cierpienia i krzywdy. Można więc oczekiwać, iż w tej sytuacji problemem badawczym zyskującym na znaczeniu, jeśli nie wręcz podstawowym, będą interesy i resentymenty dotyczące miejsca Polski w Europie, w tym zwłaszcza – relacji Polaków do naszych wielkich sąsiadów.